

Xankişi Məmmədov

DƏYİŞƏN DÜNYA MÜSTƏVİSİNDƏ DƏYİŞMƏYƏN MİR CƏLAL FENOMENİ

Xankişi Məmmədov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Dünyada hər şey dəyişir: adət, qiymət, qismət, diqqət, qeyrət, qeybət, qətiyyət, ləyaqət, siyasət, ədavət, əyalət, əzəmət, mahiyyət, təbiət, cəmiyyət, vəziyyət, vəsiyyət, nəzarət, keyfiyyət, kəmiyyət, səmimiyyət, millət, sürət, surət, səhhət, niyyət, nifrət, sifət, ləzzət, rüsvət, şöhrət, daha nələr, nələr... Ölbəttə, sadaladığımız sözlərlə eyni qafiyədə olan çoxlu misallar gətirmək mümkündür və bunu hələ elmə məlum olmayan riyazi yollarla müəyyən etmək olar. Bu barədə gələcək yazılarımızda, qismət olsa, söhbət açarıq. Beləliklə, aydın olur ki, "dəyişmək" məfhumu, mexanikada öyrəndiyimiz kimi təkcə bir cismin başqa cismə nəzərən yerdəyişməsi olmayıb, daha geniş mənə kəsb edir. Maddələr mübadiləsi də, fizioloji proseslər də, hətta düşüncəmiz də, təfəkkürümüz də bir yerdə dayanmur və daim yerini dəyişərək hərəkət edir. Yeri gəlmişkən, "hərəkət" sözü də "hərəkət" sözündən yaranıb və mahiyyət etibarını ilə eyni semantikaya malikdir. Bu isə, fəlsəfədən bildiyimiz kimi, dünyada hərəkətdən kənarında heç bir şeyin olmadığı anlamını bir daha təsdiq edir.

Dünyanın dəyişən müstəvisində, sözsüz ki, insanlar da var. Ölbəttə, bu, yaxşı haldır. Amma bu dəyişkənlik yaxşı tərəfə olsa, daha yaxşı olar. Zənnimizcə, mənfi tərəfə dəyişkənliyin özü yaxşı olmasa da, heç pis hal da deyil. Bir atalar sözündə deyildiyi kimi: "Pislər olmasaydı, yaxşılardan qədri bilinməzdi və ya "Bədrəng özü də bir rəngdir".

Yuxarıda sadaladığımızın hamısı yüzə-doxsan doqquz faiz dəyişsə də, insanlarda bu hal fərqlidir. Doğrudur, burada da dəyişkənlik çox insanlara aiddir. Amma elə insanlar var ki, onlar yüzə-yüz dəyişməzlər, sabit qalırlar, öz nüfuzlarını, şəxsiyyətlərini, sanballarını qoruyub saxlaya bilirlər. Dəqiq elmlərdə buna "xüsusi hal" deyilir. Bu cür xüsusi insanları heç kim əqidələrindən dəyişdirə bilmək gücündə deyil. Sözü bütöv, sözünü dəyişməyən, sözünü danmayan, söz verib ona əməl edən, xeyirxahlıq üçün carından keçən, ömrünü xalqına, millətinə, dövlətinə həsr edən bu cür insanlar nadir, az-az dünyaya gələn, başqa sözlə, fenomen insanlar adlanır. Məsələn, Heydər Əliyev fenomeni, İlham Əliyev fenomeni. Ədəbi aləmdə bu ada layiq olanlar içərisində Mir Cəlal Paşayev fenomeni birincilər sırasında qərarlaşıb, sanki o, əlçatmaz zirvədə bardaş qurub, əbədi əyləşib. Müasir izahlı lüğətlərdə də yunan sözü olan "fenomen" sözü "zahir olan", "üzə çıxan", "izah edilə bilinməyən", "qeyri-adi", "əvəzolunmaz" kimi qeyd olunur. Mir Cəlal Paşayev də qeyri-adi şəxsiyyət, əvəzolunmaz yazıçı, alim, pedaqoq, müəllimlər müəllimi olaraq milli düşüncə tariximizdə əbədiyaşar fenomen

şəxsiyyətlərdən biridir. Onu da qeyd edək ki, "fenomen" anlayışına hələ antik dövr fəlsəfəsində, o cümlədən qədim yunan filosofu, klassik yunan fəlsəfəsinin ikinci nümayəndəsi, Sokrat'ın şagirdi, Aristotel'in müəllimi olmuş Əflatun'un (Platon'un), ingilis filosofu Corc Berkli'nin, alman filosofları İmmanuel Kant'ın və Qotfrid Leybnits'in fəlsəfəsində rast gəlirik. Yeri gəlmişkən, Qotfrid Leybnits'i biz daha çox riyaziyyatçı, riyazi analizin banisi, inteqral hesabının yaradıcılarından biri kimi tanıyıırıq. Amma Qotfrid Leybnits həm də dahi alman filosofudur.

Bənzərsiz və geniş yaradıcılıq diapazonuna malik olan Mir Cəlal müəllimin qələmə aldığı yetmişdən çox kitabı, romanı, povestləri və hekayələrinin hər biri ayrı-ayrılıqda sanki bir həyat məktəbi, bir insanlıq dərslidir. Sanki bu əsərlərin hamısının xəmiri təbiətlə, folklorla yoğrulub, mayası isə kökdən, süddən, sudan, xalqına olan sonsuz sevgidən irəli gəlir. Elə bir əsəri yoxdur ki, orada atalar sözlərindən, el deyimlərindən, məsəllərdən, aforizmlərdən istifadə edilməsin, elə bir əsəri yoxdur ki, o əsərdən həyat qoxusu, insanlıq ətri, humanizm təravəti hiss olunmasın. Əslində Mir Cəlal müəllimin həyat və yaradıcılığı sirli-sehrli bir ümmanı xatırladır. Bu ümmana varmaq, o dəryadan nə isə götürməyi bacarmaq isə ustadımız Dədə Ələsgər demişkən, ancaq mahir qəvvaslara qismət olar, hər adi adama qismət olmaz:

*Məskən saldım astananda, dərində,
Söz bağını becərin də, dərində.
Gövhər olar dəryalarda, dərində,
Onu qəvvəs çəkər ay üzə tək-tək.*

Mir Cəlal müəllimin yaradıcılığında atalar sözlərindən istifadə arealı çox genişdir. Bu gözəlliyi hiss etməmək, duymamaq, ləzzət almamaq mümkün deyil. Bu mənada ədibin hələ otuz yaş olmamışkən qələmə aldığı "Bir gəncin manifesti" əsərinə nəzər salmaq kifayət edir. Əsərdə 2-ci fəsil "Qarışqa qanad gətirəndə ölümü yaxınlaşar", 3-cü fəsil "Arxalı köpək qurd basar", 4-cü fəsil "Əsl dostları qılınc da ayıra bilməz", 7-ci fəsil "Ölmək ölməkdir, xırıldamaq nə deməkdir", 8-ci fəsil "İtə ataram, yada satmaram", 11-ci fəsil "Yolçu yolda gərək", 16-cı fəsil "Yüz gün yaraq, bir gün gərək", 17-ci fəsil "El gücü, sel gücü" atalar sözləri ilə başlayır. Yaxud, "Bir gəncin manifesti" əsərinin başlanğıcında Götəyə məxsus "Həyat və azadlıq, ancaq onlar üçün hər gün döyüşə gedən adamlara layiqdir", 1-ci fəsildə "Bütün xoşbəxt ailələr bir-birinə bənzəyirlər, bədbəxt ailələrin isə hərəsi bir cür bədbəxtidir" (L. Tolstoy), 6-cı fəsildə istifadə olunan "Həqiqətin gecəsi yoxdur, gecənin də həqiqəti var" və bu kimi aforizmlər dediklərimizə əyani sübutdur.

"Bir gəncin manifesti" romanından bəzi nümunələrə diqqət edək: 1-ci fəsildə Mərdan Hacı İbrahimxəlilin dərslərini verib evə qayıdanda, çoxdandı görmədiyi dostu Sureni görür. Nə qədər sevinirsə, bir o qədər də narahat olur. Və Surenə bir söz gəlməsin deyər vaxtın qorxulu, düşmənin güclü və kəmfürsət olduğunu xatırladaraq, "Ehtiyat igidin yaraşığıdır" deyib, gecəyə kənddən çıxmağı məsləhət bilir. Yaxud, "Oğul" hekayəsinin başlanğıcında ustadımız "Kölgədə bitən ağacın kölgəsi olmaz" atalar sözlərindən istifadə edir. Doğrudur, əsərdə bu atalar sözü formaca bir qədər fərqli işlədilib, amma mənaca hər şey qaydasındadır. Bu deyim atalar sözləri kitablarında belə işlənir: "Kölgədə oların kölgəsi olmaz". Əlbəttə, belə misallar yetərincədir.

Mir Cəlal müəllimin əsərlərində folklorun istər arxaik, istərsə də çağdaş janrlarından hamısına, məsələn, andlara, dualara, alqışlara, qarğışlara bol-bol rast gəlmək olur. "Bir gəncin manifesti" romanının birinci fəslində Ağaməcid Baharı tut ağacında yerə endirə bilməyəndə ona söyür: - Demirəm düş, ay dul arvadın oğlu? Yaxud, Ağaməcid Baharı şirin dilə tutub aşağı yendirəndə, Ağaməcidin anası Qarınca xanım Baharı qulaqlayır: - Nə cürətlə ona sataşırısan, a qodux?! Yalan danışma itin küçüyü - deyərək, söyüşlər işlədir. Yaxud, romanın üçüncü fəslində oxuyuruq: - Yassar yüzbaşı Ağa əl verib görüşmək istəyəndə, bəy acıqlı-acıqlı ona: - A binamus oğlu binamus, utanmırsan, mənə əl də verirsən? Ay arvaddan əskik! deyərək - təhqirlə cavab verir.

Mir Cəlal müəllimin əsərlərində elə deyimlər var ki, onlar atalar sözləri və məsəllər kitablarında olmasa da, atalar sözləri qədər mənalıdır. Güman edirik ki, nəşr edilən növbəti atalar sözləri kitablarında bu deyimləri görə biləcəyik. Məsələn, "Bir gəncin manifesti" romanında Mərdandan şikayət edilməsi barədə ərizə yazılması haqqında götür-qoy edilərkən, Hacı İbrahimxəlilin qardaşı oğlu Bala Əbülfət deyir: "Ay canım, ərizəni adamdan yazarlar, o nə itdir, əlindən ərizə yazıla? Kişi

arvaddan şikayət eləməz, arvad kişidən şikayət edər". Göründüyü kimi, bu deyimi əslində hamumuz atalar sözü kimi işlədirik.

Mir Cəlal müəllimin əsərləri gözəllik dünyasının sirli-sehirli qapılarının sayını müəyyən etməyə, o qapıları açmağa, "gözəllik" məfhumunun formuluunu müəyyən etməyə və gözəlliyin tam və dürüst tərifini verməyə imkan verir. Mir Cəlal müəllimin əsərləri mümkünsüz olanın mümkün olmasını öz oxucusuna anladır və onun əsərlərini oxuyarkən elə mənzərələr, bəzəklər, naxışlar, baxışlar yararur ki, bu duyğular hətta ağıllı olanın da ağılı alır. Fikir fikri, düşüncə düşüncəni, duyğu duyğunu, söz sözü çəkir. Oğul gərəkdir ki, bu gözəllikdən baş açsın, onun dadını, tamını duyub, hiss edib ləzzət ala.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hər kəlməsində dünya dahilərinin, məsələn alman şair və dramaturqu Yohann Volfqanq fon Göte, rus şairi və yazıçısı Nikolay Nikolayeviç Aseyev, alman şairi və jurnalisti Kristian İohan Henrix Heyne kimi dahilərin aforizmlərindən məharətlə istifadə edən Mir Cəlal müəllim atalar sözlərini, el deyimlərini mükəmməl bilən söz və fikir adamı kimi özü də atalar sözlərinə və məsələlərinə həmişə əməl edib. Fikrimizcə, dahiliyə gedən yol elə burdan başlayır. Gərək dediyin sözlə əməlin bir birini tamamlasın.

İndinin özündə də Mir Cəlal müəllimin aforizmlərindən istifadə edənlər çoxdur. Müəllimimiz tələbələrinə deyərmiş: "Hər gün yazın, çox yazın, çoxu ixtisar etmək olur, azı yox". Təzə şeir yazmağa başlayanda mən də istəyirdim ki, yaxşı şeirim olsun. Görürdüm ki, alınmur. Sonra Mir Cəlal müəllimin bu aforizmi köməyimə gəldi. Başladım gündə yazmağa. Elə olurdu gündə beş-on şeir yazırdım. Sonra gördüm ki, aha, deyəsən, yavaş-yavaş babat şeirlər yararur. Mir Cəlal müəllimin bir aforizmi də heç zaman yadımdan çıxmır. Ustadımız deyərmiş ki, "Uşaq pis söz danuşanda ağzunu sabunla yuyun". Doğrudur, tez-tez olmasa da, aradabir belə bir el deyimi eşidirik. Görürsən deyirlər ki, "Pis söz danuşan uşağın ağzını sabunla yuyarlar". Düzü, neçə dəfə kitabları çox araşdırısam, amma mənbələrdə belə bir el deyiminə rast gəlməmişəm. Amma sonralar mütaliə edəndən sonra gördüm ki, bu el deyiminin müəllifi bizim Mir Cəlal müəllim imiş. Bizə elə gəlir ki, əsl atalar sözüdür. Atalar sözü necə olmalıdır ki?

Azərbaycanın bəxtinə elə düşüb ki, xalqımız həmişə düşmənlərin əhatəsində, qan-qada, savaş, müharibə içində yaşayıb. Düzdür, aradabir nisbi sakitlik olsa da, başımıza gələnləri hamumuz yaxşı xatırlayırıq. Mir Cəlal müəllimin müharibə ilə bağlı bir aforizmi indi də öz orijinallığını saxlamaqdadır. İmam övladı olan Mir Cəlal müəllim deyərmiş ki, "müharibə yataq xəstəliyindən bətərdi". Bu fikrin indi nə qədər doğru olduğunu gözələrimizlə görürük.

Mir Cəlal müəllimin bütün əsərləri tərbiyəvi xarakterə malikdir. Ana obrazına diqqət etmək istərdik. Təsəvvür edin, müharibə gedir, düşmən qorxusu bir yana, aclıq insanları məhv edir, ana son ümidi olan xalçanı bazara çıxarıb satmaq istəyir. Elə bu anda həmin səmtə bir əcnəbi gəlib xalçanı almaq istədiyini deyir. Kim olsa sevinər ki, nə yaxşı malım satıldı. Amma bir tikə çörəyə möhtac olan ana qürurunu sındırmır və "itə ataram, yada satmaram" deyərək, xalçanı satmaqdan imtina edir. Bu məqamda "adam ölür, ac qalar amma varını, malını, əmlakını, yurduğunu bir daşını da yada satmaz" kimi tərbiyəvi fikirlər qanımıza, varlığımıza hopur. Gəlin etiraf edək ki, bunu heç kim yox, yalnız azərbaycanlı anası edə bilər və belə bir obrazı yaratmaq məhz ömrünün sonunacan ədəbiyyatımızın nazıyla oynayan Mir Cəlal müəllimə nəsib olub.

Mir Cəlal müəllim inanılmaz dərəcədə həssas, qayğıkeş, təmənnəsiz və sadə adam olub. Deyilənlərə görə, bir gün auditoriyada mürgüləyən uşaqdan "yuxun gəlir, ay oğul?" deyə soruşur. Biləndə ki, həmin tələbə kirayədə qaldığı otaqdan çıxarılıb və keçən gecə yağzalda gecələyib, elə həmin gün məsələni rektor səviyyəsində həll edərək, o tələbəyə yataqxanada yer düzəldir. Gəlin səmimi deyək: indi belə müəllimlərimiz varmı?

Mir Cəlal müəllimin əsərlərində dolğun təsvirləri, canlı lövhələri xatırladan təbiət cizgiləri o qədər ustahıqla, zövqlə, incəliklə, olduğu kimi yazılıb ki, oxucu özünü sanki həmin mühitdə hiss edir. Bu təsvirlərdən birinə diqqət edək: "Səhər yenidən açılmışdı. Yağışlı bir gün idi. Elə yağırı, deyəsən, göydən yerə dolça ilə su tökülür. Navalçalar kran kimi işləyir, küçələrdən su gedirdi. Üfüqlər elə qaralmışdı, deyərdin bu hava daha açılmaz. Rütubətli ağır havada hər şey bomboz, kədərli idi. Hələ sönməyən lampalar limona bənzəyirdi. Adamlar yerə baxır, yeyin ötür, bir-birini basıb tramvaylara doluşurdular. Cəld ötən çətirli qadınlar səyyar çadır kimi görünürdü. Yer, səma qazan kimi pıç-pıç qaynayır". İndi belə təsvirdən, belə bir gözəllikdən necə zövq almayasan? İstər-istəməz bir sual hər kəsi düşündürə bilər: Görəcəm, Mir Cəlal müəllim bu zirvələri neçə fəth eləyib? Bizə elə gəlir

ki, bu uğurların əsas səbəbi böyük ədibimizin sözün və istedadının gücünə güvənməyindən irəli gəlir. Yoxsa bu qədər uğur qazanmaq mümkün olmazdı. Yaxud, bu təsvirə diqqət edək: "Dərə nə dərə! Elə bil böyük dənizləri dolduran çayların hamısı buradan axıb ötmüşdü. Çılpaq, uca, müdhiş qayalar tərtemiz, bomboz. Fikir edirsən ki, bədəni çölə çıxmış yerdir. Dərənin tərkindən, göz işləyən yerdən parıltı gəlir, ancaq su görünmür. Sarıköynəklər, qaranquşlar qayalar arasında oynayıb, kollar arasında itirlər". Hər biri orijinal rəsm əsərlərini xatırladan bu duyğuları tablolarla köçürən lazımdı bu yerdə.

Mir Cəlal müəllimin müdrik kəlamları yetərincədir: Çörək elə şeydir, tülkünə aslan edir, aslanı tülkü; Bəzi ulduzlar kiçik olduqları üçün yox, yüksəkdə olduqları üçün görünmürlər; Azadlıq verilməz, alınar; Azadlığı qorumaq – onu fəth etmək qədər müqəddəsdir; Zəncirləri qırmaq üçün əql gücü də, əl gücü də işlətmək lazımdır; İtən hörməti qapı-qapı gəzib dilənmək olmaz; Subaylıq – sonsuzluqdur və s.

Onu da qeyd edək ki, dünyada eyibsiz adam olmadığı üçün Mir Cəlal müəllim də eyibsiz olmayıb. Amma çoxlarından fərqli olaraq onun tək bir cə eyibi olub. Bu barədə böyük şairimiz Səməd Vurğun Mir Cəlal müəllimin kristal təmizliyinə heyrətlənə-heyrətlənə nədənsə yarırusca, yarı azərbaycanca belə demişdi: "Mir Cəlal, sənə bir cə eyibin var, sən "silişkom poryadoçru" adamsan".

XX əsr Azərbaycan poeziyasının xanımlar xanımı kimi tanudumuz Xalq şairi Mirvarid Dilbazi demişkən "Alim, yazıçı və pedaqoq zirvələrinin fəthi, amma bununla belə Əməkdar elm xadimindən başqa (1969-cu il) heç bir fəxri adı olmayan Mir Cəlal müəllim, ən əsası, xoşbəxt adamdır. Çünki xoşbəxt o kəsdir ki, özündən sonra onun ocağını yandıran, odunu, közünü sönməyə qoymayan, ideyalarını layiqincə davam etdirən, sonrakı ömrünü yaşadan Arif Paşayev, Hafiz Paşayev kimi oğulları, Mehriban Əliyeva, Nərgiz Paşayeva kimi nəvələri, Arzu, Leyla və Heydər kimi nəticələri var." Bu yerdə böyük ədibimizin indi də dillər əzbəri olan bu kəlamı istər-istəməz yada düşür. Mir Cəlal müəllim deyirmiş ki, "həyatımda yaratdığım ən böyük əsər ailəmdir". Bütün bu qeyd edilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, heç bir zaman yadıımızdan çıxmayan, qəlbi, ruhu, ideyaları, tövsiyələri ürəyimizdə, qəlbimizdə yaşayan, əsərlərindən hər zaman bəhrələndiyimiz üçün Mir Cəlal müəllim həm də bizim müasirimizdir.

Sonda Mir Cəlal müəllimin çox vacib fikriylə bu yazıya nöqtə qoyuram. Mir Cəlal müəllim deyirmiş ki, yazanda həmişə yaşıl qələmlə yazın, yaşıl rəng gözü müalicə edir və korşalmağa qoymur. Elə bu yerdə qəlbimdən aşağıdakı misralar keçdi:

Əlimdə ixtiyar olsaydı əgər,
Sizə hər məkanda heykəl qoyardım.
Haqqın dərgahında, Allah yolunda,
Sizə hər məkanda heykəl qoyardım.

Keçmişə, tarixə söykənmək üçün,
Sonrakı nəsillər, gələcək üçün,
Sizin qarşınızda baş əymək üçün,
Sizə hər məkanda heykəl qoyardım.

Sözləriniz valeh edir hər kəsi,
Artırır insanda eşqi, həvəsi.
Allahın ən doğma, əziz bəndəsi,
Sizə hər məkanda heykəl qoyardım.

Coşdu Xankişinin yenə ilhamı,
Yazdı bu şeiri bayram axşamı.
Ey Allah adamı, göylər adamı,
Sizə hər məkanda heykəl qoyardım.

16.06.2024
